CEES DE JONG
Tapuitlaan 96, 7905 CZ Hoogeveen, 0528 26 70 14,
jonghijs@home.nl

HET ONTSTAAN VAN HET HOOGE VEENE

In dit themanummer, dat over het onderwerp 'Veen' gaat, past een verhaal over het ontstaan van de gemeente Hoogeveen zeer goed. Ik wil het ontstaan van het veengebied beschrijven en tevens een stukje van de historie van Hoogeveen. Geografisch wil ik me beperken tot het gebied in de omgeving van Meppen, Hoogeveen, Hollandscheveld, Echten en Meppel.

Aangezien ons orgaan de geologie beschrijft wil ik mij betreffende de geschiedenis beperken tot het eerste begin van Hoogeveen. Aansluitend wil ik een beschrijving geven van hoe de vervening plaats vond. Tot slot wil ik weergeven hoe het transport uit het veengebied verliep. De grote venen, die zijn ontstaan na afloop van het Weichselien, zo'n 11.500 jaar geleden, hebben de grenzen van het huidige Drenthe en de omgeving hiervan bepaald.

In het noordwesten waren de veengebieden ten zuiden van het Groninger klei samen met de Smilder venen een natuurlijke grens. In het zuidwesten vormden de veenmoerassen in de lage landen bij Steenwijk en Meppel natuurlijke barrières. In het zuiden waren er de Drents-Overijsselse grensvenen tussen Hoogeveen en Coevorden. In het oosten lag (en ligt) het Bourtangerveen.

Vorming van het veen

Na afloop van het Weichselien nam de neerslag toe, en steeg de zeespiegel, en daardoor het grondwater peil. Hierdoor is het waterpeil in beekdalen gestegen. Door instuivende dekzanden konden bovendien afsnoeringen in de beken ontstaan waardoor lokaal het waterpeil nog hoger werd. Dankzij de hogere waterpeilen konden vochtminnende vegetaties ontstaan in beekdalen. Veel vegetatie stierf onder water af. Omdat er onvoldoende zuurstof toetrad verteerde deze vegetatie niet volledig. Op dit deels verteerde milieu kon zich weer nieuwe vegetatie vestigen waarna dit proces voortdurend werd herhaald zodat gesproken kan worden van een stapeling van halfvergane plantenresten.

Deze stapeling wordt laagveen of moerasveen genoemd. Als gevolg van de waterstijging groeit het veen in de meren totdat het gehele watergebied met laagveen of moerasveen is gevuld. Voorwaarde voor het ontstaan van veen is stilstaand water. Daarom kon het veen zich niet ontwikkelen in de beekdalen omdat daar stromend water was. Op gezette tijden waren die dalen afgesloten als gevolg van stagnatie in de waterafvoer en de vorming van moerasbossen. Zodoende zijn veel beekdalen van Drenthe voor een belangrijk deel met veen gevuld.

Nadat de waterrijke laagten met laagveen zijn opgevuld vindt een ander proces van veenvorming plaats. Op deze natte terreinen kregen de veenmossen (Sphagnumsoorten) de kans om zich te vestigen. Er vond hier een heel ander proces plaats. Het veenmos is in staat 10 tot 40 maal zijn eigen gewicht aan water vasthouden terwijl het tevens in staat is zijn eigen milieu te verzuren. Dit veenmos sterft elk jaar af zodat het als organisch materiaal onder water terecht komt. Zo ontstaat er een voedselarm milieu waarop het veenmos uitstekend kan gedijen.

Afbeelding 1.
Zwartsluis, het 17e eeuwse vestingstadje, met daarachter een fort. Hier werd de Compagnie van de 5000 Morgen opgericht.

Afbeelding 2.
De venen, volgens de kaart van Pijnacker. Linksonder het Westerveen, met daarbij uit het Oude Diep ontspringend de Nieuwe Grift, de Hoogeveense Vaart.

Onder de juiste omstandigheden kan het wel 50 cm. per jaar groeien. Het afgestorven veenmos kan onder water niet wegrotten omdat zuurstof afwezig is. Door inklinking vormt zich echter slechts een laag van 0,5 tot 1 cm per jaar. In dit proces is sprake van de vorming van hoogveen. Om 1 meter hoogveen te krijgen is dus honderd jaar nodig.

De Compagnie der 5000 morgen

Over het gebied dat in de inleiding is vermeld zijn al archiefstukken bekend uit de Middeleeuwen. Aan het eind van de 14e eeuw staan een tweetal ongedeelde markegronden beschreven met de namen Meppen enerzijds en Steenbergen en ten Arlo anderzijds. De marke van Meppen ligt ca. 15 km ten noordoosten van de locatie dat het latere Hooge Veene zou vormen. De marke van Steenbergen en ten Arlo ligt enkele kilometers zuidelijk van het Hooge Veene. Deze twee marken zijn grote gebieden en lopen beide in elkaar over. De marke van Meppen en de boerderijen in de marke van Steenbergen en ten Arlo zullen een grote rol spelen in de ontstaansgeschiedenis van Hoogeveen.

In het gebied van Meppen werd in 1551 voor het eerst serieus gedacht aan vervening. Onder Karel V werden strenge bepalingen uitgevaardigd opdat aan de landvergravingen in Holland en Utrecht een einde zou komen. Bij Meppen golden deze wetten niet zodat Reinolt van Burmania alle vrijheid had om in 1551 veengebied te kopen van de boeren van Meppen. Het betrof een gebied van 5000-6000 morgen inclusief de ondergrond.

Een deel van dit gebied zal later tot de Compagnie der 5000 morgen gaan behoren. Na de dood van Reinolt van Burmania werd de grond vererfd en na de dood van zijn vrouw voor de helft verkocht. Een der erfgenamen, Jonkvrouwe Ada van Burmania, verkocht in 1631 de venen aan Roelof van Echten. De koop werd met een stoklegging bekrachtigd (De stoklegging wordt toegepast bij aankoop

Afbeelding 3.
Overzichtskaart van de huidige gemeente Hoogeveen, ontstaan bij de gemeentelijke herindeling van 1 januari 1998. Het gele gebied is datgene wat werd verhandeld in 1625, met daaraan toegevoegd de driehoek van de 33 morgen uit 1631. Dat is maar een fractie van de huidige gemeente Hoogeveen. Ook de plaats Hoogeveen ligt er grotendeels buiten.

en verkoop van onroerend goed. Tijdens de overdracht legt de verkoper een stok op het te verkopen object. De koper neemt de stok op waarna de koop is gesloten.

Jonkheer Roelof van Echten heeft echter, blijkens uitgebreid onderzoek door Albert Metselaar (historicus in Hoogeveen) een nogal dubieuze rol in gespeeld in verschillende transacties. De gemelde koop van de helft van de Meppense venen blijkt voor een veel te laag bedrag te zijn aangekocht. Voorts lanceerde hij de suggestie dat hij 5000 morgen heeft gekocht van de boeren van Steenbergen en ten Arlo. De werkelijkheid was dat hij hooguit 2000 morgen veen verwierf door ruilhandel. De boeren kregen hiervoor vrijdom van de tienden (een vorm van belastingheffing) en vrije doorvaart in de te graven Hoogeveense Vaart. Er was geen sprake van een stoklegging. Dus hij was geen eigenaar al wilde hij dat wel doen voorkomen.

In 1630 verwierf Roelof van Echten wel de betreffende ondergrond. Echter, van een eigendom was geen sprake want er had geen stoklegging plaats gevonden.

In 1631 werd de Compagnie der 5000 Morgen opgericht door Christoffel van Nijenhove en Johan van der Meer uit Leiden, ds. Johannes Boekenbergh uit Zuidwolde, Arent Wouters Vreughden uit Amsterdam en Jonkheer Roelof van Echten. De oprichting vond plaats in Zwartsluis (Afb. 1). De Compagnie was een investeringsmaatschappij die hier tot doel had de veengebieden te ontginnen en het aanwezige veen af te graven t.b.v. brandstof (een 'morgen' land is een gebied dat in één morgen kan worden bewerkt; de grootte hiervan is ongeveer een kleine hectare).

Het was in het begin een papieren organisatie. Al spoedig bleek dat de Compagnie niet in staat was om de turfgraverij ter hand te nemen. Ondanks alle beloften bleken de prestaties van Roelof van Echten onder de maat. De Compagnie hield zich slechts bezig met het graven van een kanaal van Echten naar Hoogeveen.

Dat werd de Nieuwe Grift, later de Hoogeveense Vaart (Afb. 2). Het bleek dat Roelof van Echten en de Compagnie dit project niet kon voltooien zonder financiële hulp. Dat heeft de positie van de Compagnie der 5000 Morgen deerlijk verzwakt.

De leiding van de turfgraverij werd geheel overgenomen door de Leidse investeerders Pieter Joostens Warmont en Johan ven der Meer onder de naam Hollandse Compagnie. Zij namen het verveningsproces voortvarend ter hand. Het dorp Hoogeveen is door toedoen van de genoemde Leidse investeerders ontstaan rond 1636. Zij zorgden er voor dat arbeiders zich permanent op de venen konden vestigen. Op het belangrijkste kruispunt (Het Kruis) vestigden zich al snel winkeliers, ambachtslui, verveners en rentmeesters. In het begin had de plaats verschillende namen: Hooch Echten, Nieuw Echten en Echten's Hoogeveen en het Hooge Veene.

De naam Hoogh Echten of Nieuw Echten kwam echter nergens voor in acten of notulen. Vermoedelijk kwamen de namen voort uit de fantasie van de kaartenmaker. Iedereen sprak echter al snel over Hoogeveen. Die verkorte naam bleef behouden. Het eerste begin van Hoogeveen bestond uit het graven van de Eerste Wijk, wat nu de Hoofdstraat is. Deze liep van het Kruis tot de Bentinckslaan. Omstreeks 1644 woonden er al 248 inwoners. Hoogeveen heeft geografisch gezien, ook nu, nog steeds het karakter van een veenkolonie.

De familie van Echten

Een de oudste adellijke geslachten was de familie van Echten. Waarschijnlijk is ze voortgekomen uit de familie Van Coevorden. Deze familie had al die tijd bezittingen in Echten en Zuidwolde. Het Huis te Echten werd tot de 19e eeuw bewoond door de familie. Johan van Echten (overl. 1580) ondertekende namens Drenthe de Unie van Utrecht. Roelof van Echten was naast zijn bemoeienis met de Compagnie tevens drost en bestuurder. In 1615 werd hij lid van de Staten van Drenthe en gedeputeerde. Roelof's zoon Johan van Echten (1618 - 1661) wist met de participanten van de Compagnie van de 5000 Morgen tot overeenstemming te komen waardoor de Compagnie een doorstart kon maken. Kleinzoon Roelof (1649-1735) werd drost van Drenthe. De laatste Roelof van Echten had twee dochters. Dochter Anna Geertruida van Echten (1777 - 1854) trouwde met Rudolph Otto van Holthe. Zodoende bleef de naam gehandhaafd als familie Van Holthe tot Echten.

De verveningen

Voordat men het veen kan afgraven dient het natte terrein eerst ontwaterd te worden teneinde het toegankelijk te maken. Dit was een proces van enkele jaren omdat de veenmoslagen buitengewoon veel water bevatten. Het graven van een kanaal werd in etappes uitgevoerd. Men kon in het begin niet direct diep in het veen graven. Dit zou direct weer vollopen. Eerst werd een brede greppel ('grup' of 'raai') gegraven van ca. 30 cm diepte (een spitdiepte) om het bovenliggende veen te ontwateren.

Nadat deze bovenlaag voldoende droog was werd de greppel dieper uitgegraven waarna de ontwatering voort kon gaan. Dit werd enige malen herhaald. Dit proces kon een aantal jaren duren.
Tijdens dit proces werd de greppel telkens verbreed en uitgediept. Het bovenste gedeelte werd met kruiwagens omhoog gebracht en afgevoerd. De gegraven raai in het veen, ook wel splitting (splijting) genoemd moest ongeveer 5 keer breder zijn dan het te graven kanaal omdat de helling van de zijkanten van het kanaal niet te hoog moest zijn. Het kanaal werd ca. 4.70 m breed. Dus werd de splitting ca. 25 - 30 meter breed.

De veenarbeiders die dieper aan het graven waren troffen veel leem aan. Dit werd handmatig vanaf de bodem door de eerste spitter omhoog 'gegooid' naar de tweede man. Hij ving het op met een platte schop. Dit vereiste veel kracht en vaardigheid. Bij het uitdiepen van het kanaal kwam er een derde spitter bij. Een nieuw kanaalgedeelte werd door een dam afgesloten totdat het helemaal gereed was. Daarna werd de dam doorgebroken zodat een nieuw stuk terrein kon worden ontsloten voor vervening. Deze kanalen werden vaak 'opgaandes' genoemd. Loodrecht op zo'n kanaal werd kleine kanalen gegraven, de zgn. 'wijken'. Deze naamgevingen zien we nu nog terug in vele huidige straatnamen.

Nadat de Eerste Wijk gegraven was tot de Pessermarke werd in oostelijke richting een nieuwe opgaande gegraven. Dit kanaal kreeg eerst de naam het Noordse Opgaande. Dit werd later in het centrum de Willemskade. Van daar uit werd het Pesser Opgaande gegraven. In het sterfjaar van Roelof van Echten (1643) was de vervening in deze richting in volle gang. Ruim 100 jaar later, in 1766, werd het punt bereikt van de Noordse Sluis in Noordscheschut. In 1637 zouden de Hollandse deelnemers van de Compagnie van de 5000 Morgen het Oude Opgaande, wat nu Het Haagje is, doortrekken naar het Oosten. Zij gingen echter graven in zuid-oostelijke richting en noemden dit het Nieuwe Opgaande.

Deze activiteiten voerden de Leidse deelnemers uit samen met enkele Amsterdammers, waarmee ze familiebanden hadden, onder de vlag van een nieuwe investeringsmaatschappij. Dat werd de Hollandse Compagnie. Dit Nieuwe Opgaande loopt regelrecht naar het gebied waar nu Hollandscheveld ligt. Vanuit dit Nieuwe Opgaande werd een kanaal zuidwaarts gegraven, het Zuideropgaande en een kanaal naar het oosten, het Rechtuit. Het Nieuwe Opgaande werd later het Hollandscheveldse Opgaande. Het eerste gedeelte heet nu de Wolfsbosstraat.

Na een accoord tussen Johan van Echten en de markegenoten van Zuidwolde in 1651 kon een begin worden gemaakt met het graven van een kanaal zuidwaarts, die in 1653 gereed kwam.
Dit heette het Sloodsche- of Zuidwolder Opgaande.
De driesprong, bestaande uit het Schut, het Haagje en de Eerste Wijk werd met het Sloodsche Opgaande de viersprong 'Het Kruis', nu een centraal punt in Hoogeveen.

Transport naar het Westen

Het vervoer naar het westen had tijdens de eerste etappe (Hoogeveen-Meppel) te maken met een topografisch probleem. Het hoogteverschil in het bodemprofiel tussen Hoogeveen en Meppel is 11 meter.
Dat betekende dat de Hoogeveense Vaart bevaarbaar moest worden gehouden door 13 zgn. 'verlaten' (sluisjes) te bouwen Het eerste en hoogst gelegen verlaat zat in het Haagje. Het laagst gelegen verlaat sloot aan op het zgn. Lageveen nabij Echten. Later is het verlaat bij het Haagje weggenomen. Ook nu nog zijn enkele straten vernoemd naar de naam van een verlaat.

Voorts was het hoogteverschil tussen Hoogeveen en Meppel per km. niet overal gelijk. Het hoogteverschil (verval) tussen Hoogeveen en Echten was 5,32 meter over een afstand van 4.780 meter. Dit verval was tussen Echten en Meppel 5,16 meter over de veel grotere afstand van 16.440 meter. Per km vaart was het verval tussen Hoogeveen en Echten 1,07 meter. Tussen Echten en Meppel was het 32 cm per km vaart. Dat had dus uiteraard gevolgen voor de bouw en de locatie van de verlaten. Met name moest men tussen Hoogeveen en Echten voorzichtig zijn met het doorlaten van de turfschepen ('pramen'). Het was noodzakelijk om zuinig te zijn met het water voor waterarme en droge tijden. Hier moesten verlaten worden gebouwd met een schutkolk. Aangezien de diepte van het kanaal maar 1 meter was mocht de praam max. 75 cm diepgang hebben. Dit was ook een reden om de pramen op een beheerste wijze de verlaten te laten passeren.

De aanvoer van allerhande materialen richting Hoogeveen had uiteraard met dezelfde werkomstandigheden van doen. Aangezien de Hollandse steden hard aan het uitbreiden waren was er een toenemende behoefte aan brandstof. Zoals beschreven wisten de Hollandse zakenlieden hier wel raad mee.

Verantwoording

In het kader van het themanummer heb ik een poging gedaan om in het kort wat weer te geven over het verveningsproces in Hoogeveen en omstreken. De naamgeving van mijn woonplaats was dan ook een uitnodiging hiertoe. Ik heb, doelbewust, de ontstaansgeschiedenis van Hoogeveen zeer beknopt weer gegeven.

Ik wil gaarne Marga Zwiggelaar en Albert Metselaar (beiden historici in Hoogeveen) vriendelijk dank zeggen voor hun kritisch meelezen van de tekst. Ik wil Albert Metselaar dank zeggen voor zijn goedkeuring voor het raadplegen van zijn historisch werk en voor het ter beschikking stellen van de afbeeldingen.Verder wil ik het Museum de 5000 Morgen in Hoogeveen danken voor hun toestemming voor het maken van foto's.

LITERATUUR

Metselaar, A.
Het ontstaan van Hoogeveen. Een samenvatting van nieuw historisch onderzoek.
Casparie, W., Brakke, J., Stil, H., & Hoek, van der S. 1980.
Het veen, natuurlijk en menselijk moeras.
Metselaar, A.
De eerste bewoners van het Hollandsche Veld.
Metselaar, A.
Geschiedenis van Hoogeveen deel 2, 2006.
Metselaar, A.
Geschiedenis van Hoogeveen deel 3, 2006.
Metselaar, A.
Geschiedenis van Hoogeveen deel 6, 2008.
Oelen, H.
Het scheepvaartcentrum Hoogeveen en zijn scheepstimmerwerven.